

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA İLK EDEBÎ RÜYA: ODGURMIŞ'IN RÜYASI

Erdem SARIKAYA*

ÖZ

Rüyalar, tarihin ilk çağlarından günümüze insanlığın düşünce dünyasında yer alan kavramlardandır. Kültür ve medeniyet kurumlarının öğelerinden biri olarak rüyalar oluşumları, gizemli yapıları ve özellikleriyle zaman içerisinde sanatçılar için önemli bir edebî malzeme hâline gelmiştir. Bu nedenle rüyaların destan çağı verimlerinden itibaren anlatı ögesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Yazılı metinlere göre Türk edebiyatında rüyaların kullanımı eski Uygur Türkçesi dönemine kadar uzanır. İslam dininin kabulünden sonra gelişen Türk edebî geleneğinde ise rüyaların edebî eserlerde kullanımı artar. Bu kullanımların pek çoğu daha sonraki dönemlerde yazılmış eserlerde de örneklerine sıkça rastladığımız benzetmeler şeklindedir. Bununla beraber özellikle mesnevi metinleri içerisinde masalla küçük hikâye arasında yer alan uzunlukları ve anlatıdaki fonksiyonları itibarıyla dikkat çeken edebî rüya metinleri ile anlatının tamamen rüya hâlinde kurgulandığı örnekler orijinal olmaları bakımından dikkat çekerler. Türk edebiyatında, edebî rüya metni olarak değerlendirebileceğimiz ilk örnek *Kutadgu Bilig* içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmada, eski Türk edebiyatındaki ilk edebî rüya tahlil edilecek; metin, motif yapısı, tabir ve tabirci ilişkisi gibi özellikleri bakımından incelenecektir. **Anahtar Kelimeler:** rüyalar, eski Türk edebiyatı, *Kutadgu Bilig*, mesnevi, Odgurmuş

FIRST LITERARY DREAM IN OLD TURKISH LITERATURE: ODGURMIS'S DREAM

ABSTRACT

Dreams, the first time in the history of mankind thought the world today is one of the oldest concepts. Dreams as one of the elements of culture and civilization corporate formations, has become an important instrument for artists still in time to the mysterious structure and properties. Therefore, it is seen that epic era of dreams since the yield is used as narrative elements. Turkish literature for the first time the use of literary elements to dream according to written text extends from the old Uyghur Turkish period. The growing influence of Islam in Turkish literature the frequency of use in literary texts of the dream increases. This most of the use of examples and edited entirely dream still narrative even written in subsequent periods works as well as we come across frequently to sample classical analogies attention as, whereas the masnavis texts among tale and small story in length and function in the narrative and literary dream texts are notable in terms of being original. We would be the first example of Turkish literature as a literary text dream is in *Kutadgu Bilig*. In this study, the first literary dream to be assayed

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dr.erdemsarikaya@gmail.com

in the old Turkish literature, text motif structure will be examined in terms of features, such as the relationship between expression and interpreter.

Keywords: dreams, old Turkish literature, *Kutadgu Bilig*, masnavi, Odgurmış

Giriş

Uyanıklık ile birlikte insanın canlılık hâline ait iki temel varoluş evresinden biri olan uyku, fiziksel-ruhsal dinlenme ve geçiştir. İnsanların yanı sıra kuşlarda, sürüngenlerde ve balıklarda da ortak olarak görülen bir dinlenme biçimi olarak uyku, güneşin doğup batması ve dört mevsim gibi insanda yirmi dört saatlik günlük yaşam süresi içerisinde düzgün bir şekilde devam eden biyolojik bir ritimdir. Genellikle geceleri tekrar eden uyku hâli sırasında organizmanın çevreyle iletişimi geçici, periyodik ve kısmi bir şekilde kaybolurken, bilinç ve beden uyuyarak dinlenir.¹

Rüyalar, biyolojik-fizyolojik özellikleri bakımından canlıların en gelişmiş olan insanın günlük hayatının bir parçası olup çoğu kez uyku hâlinde görülürler. Vücudun tüm faaliyetlerini yöneten beynin işleyiş kurallarıyla olduğu kadar insanın iç âlemiyle de ilgili olan rüyalar, bu açıdan ilk insanın kendini, ruhu ve doğayı keşfetme sürecinde ilgilendiği gizemli problemler arasında yer alırlar. Bununla beraber insanlığın rüyaların karmaşık yapısı hakkında düşünceleri ve bu gizemli görüntülerin hayatlarıyla olan ilgisini deşifre etme çabaları günümüzde de devam etmektedir.

Arapça, *rü'yet* isminden türemiş bir kelime olan rüya, gerçekleşmesi umut edilen, uykuda görülen görüntüler ve âlem-i mananın bir parçası, keşif, ilham gibi anlamlar taşır. Türkçede rüya kelimesinin karşılığı olarak *tüş* (*düş*) kelimesi kullanılır. Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde bu kelime *tüşämäk* şekliyle de geçer.² *Divanü Lugatı't-Türk* müellifi eserinde aynı kelimeyi *tüş yörügü* (düş yorması), *tüş yordı* (düş yordu, rüya tabiri etti), *tüş tüşedi* (düş gördü) gibi kelime gruplarının içinde örnek olarak zikreder.³ Diğer dünya dillerinde de rüya anlamında kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.⁴

En basit ifadesiyle uykuda görülen görüntüler bütünü demek olan rüya, kanaatimizce, esas itibarıyla uyku, bazen de yarı uyku yarı uyanıklık hâlinde, beyin

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Serol Teber, *Davranışlarımızın Kökeni*, 13. b., Say Yayınları, İstanbul, 2009, s. 252.; Orhan Hançerlioğlu, "Uyku", *Ruhbilim Sözlüğü*, 3. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 367.; Hakan Kaynak, *Uyku-Uykusuzluk mu?*, 3. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 17.; Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Karatepe Yayınları, Ankara, 1990, s. 151.; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s. 789.; Adnan Erkuş, *Psikolojik Terimler Sözlüğü*, Doruk Yayınları, Ankara, 1994, s. 176.; Paul Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü*, (Çev. Cenap Karakaya), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 516.; Adnan Ziyalar, *Psikiyatri Semioloji ve Medikal Psikoloji*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 185.; Sibel Arkonaç, *Psikoloji*, Alfa Basım-Yayın-Dağıtım, İstanbul, 1993, s. 106.

² Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. b., Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 169.

³ Kaşgarlı Mahmüd, *Divanü Lugatı't-Türk Tercümesi*, 4. b., III, (Çev. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1999, s. 18, 125, 266.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, "Düş", *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 357.; Halil Apaydın, "Rüya ve Fonksiyonu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 1997, s. 264.; Robert Moss, *Rüyalar Tesadüfler Hayaller*, (Çev. Özcan Bayrak), Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 34-35.; Orhan Şaik Gökyay, "Rüyalar Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 183.

fonksiyonlarının yavaşlaması ve bilinç kontrolünün azalmasıyla vücuttaki kimyasal öğelerde oluşan tepkimelere bağlı olarak meydana gelen, zaman kavramının kısmen geçerliliğini yitirdiği, mekân, kişi ve olaylar açısından günlük yaşamışlıklardan olduğu kadar kendini oluşturan beynin kurgularından da yararlanan, teolojik açıdan ruh ve ölüm kabulleriyle ilişkili, sembolik görüntüler; yaşanılan hayata bağlı olarak, uykuda ortaya çıkan, gerçek olduğu kadar olağanüstü hadiselerle de kendini gösteren, zaman içinde zaman, mekân içinde mekân yönüyle zenginleşen veya daralan olaylardır.

Rüyalar, kültür ve medeniyet dairesinin ürünleridir. Bu açıdan bakıldığında her milletin ve dinin kendine özgü rüya kabulleri ve tabir gelenekleri vardır. Rüyalar, medeniyetler tarihinde öncelikle bilgi kaynağıdır. İlkel insan için bu bilgi çoğu kez koruyucu olarak kabul edilen ruhlardan gelir. Rüyaların iyi ve kötü olarak ikiye ayıldığı, iyi rüyaların insanlara her konuda rehberlik edebileceği, kötü rüyaların korkutucu olduğu ve insanların çeşitli ritüellerin yerine getirilmesiyle bunlardan korunabileceği gibi kabuller dünya tarihinin kadim milletlerine ait rüya kabullerinin tamamında görülmekte olup, bu kabulleri çoğu kez teolojik kabuller de şekillendirir.

İnsanlığın ilk günlerinden beri üzerinde düşündüğü bir kavram olarak rüya, bu birikim sayesinde zamanla sanatkarlar için önemli bir enstrüman hâline dönüşür. Çünkü rüya, hayatı başka şekilde yaşamaktır. Günlük hayatta imkân sınırları dâhilinde olmayan pek çok durum ve olayı biz rüyalarda çok kısa bir süre içerisinde yaşayabiliriz. Rüyalar çok kısa, gerçekmiş gibi durumlar olup hayata paralel yaşanan hikâyeler şeklindedirler. Bu yönüyle rüya metinlerinin masal, hikâye ve roman gibi anlatı esasına dayanan metinlerle de ciddi benzerlikleri vardır. Bu türden metinler gibi rüyalarımız da kişi, zaman, mekân ve dil-üslup gibi öğelerden oluşur. Anlatıya dayalı eserlerde yazar, elindeki malzemeyi farklı bir üslup ile bir araya getirip sunar. Bu kurgu bazen karmaşık, bazen de çok sade bir yapıda karşımıza çıkar. Malzeme ve ana konu ise çoğu zaman aynı merkezdeki eserlerle benzerlik gösterir. Farklılaşan ise yazarın bakışı, tavrı ve üslubudur. Rüyalarda, günlük hayattan gelen ve hafızada hazır olarak bulunan malzeme dönüşüm sırasında rüyayı gören kişinin deneyimleri ve günlük hayattan gelen edimleriyle farklı bir hâl alır.

Türk edebiyatında, destanlar çağına ait metinler bir tarafa bırakılırsa, tespit edilen metinlere göre rüyanın edebî öge olarak ilk defa İslamiyet öncesinde, Uygur Türkçesi döneminde kullanıldığı görülmektedir.⁵ İslamiyet sonrası dönemde ise rüyaların edebî öge olarak metinlerde kullanılma sıklığı artar. Eski Türk edebiyatında, tespitlerimize göre, rüyaların kullanımını esas itibarıyla üç başlık altında değerlendirebiliriz:⁶

⁵ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, 2. b., TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 120-121.

⁶ Bu çalışma, 2014 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Prof. Dr. Kemal Yavuz danışmanlığında hazırladığımız ve kısa bir süre içerisinde kitap olarak da yayımlayacağımız "Eski Türk Edebiyatında Rüya (Başlangıçtan XV. Asra Kadar)" başlığını taşıyan doktora tezimize dayanmaktadır. Oğurmuş'un rüyası makale formatında tekrar incelenirken tezimiz sırasında oluşturduğumuz inceleme formatına ana hatlarıyla bağlı kalmakla beraber, özellikle rüyanın motif yapısı ve tahlili kısımlarını tekrar değerlendirdik. Ayrıca bkz.: Erdem Sarıkaya, *Eski Türk Edebiyatında Rüya (Başlangıçtan XV. Asra Kadar)*, I-II, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.

1. *Benzetme İlgisiyle Kullanılanlar*: Rüyaların gelip geçici ve çabuk unutulmuş deneyimler olmasından kaynağını alan çeşitli benzetmelere edebiyat tarihimizde pek çok eserde rastlanılır. Örneğin, XI. yüzyıl verimlerinden *Atabetü'l-Hakâyık*'ta Edib Ahmed b. Yükneki, dünyanın peçesini kaldırıp insanı kucaklayacak gibi kollarını açsa da hemen kaçacağını, bahtın durmadan geçen bir yaz bulutu, uçan bir kuş ya da rüya gibi geçici ve boş olduğunu ifade eder.⁷

2. *Edebî Rüya Metinleri*: Rüyaların ikinci kullanımı ise çoğu kez tabir de içeren edebî rüya metinlerinde görülür. Edebî rüya metinleri, mesnevilerde çerçeve metnin içerisinde, küçük hikâyeye tarzına yakın, bütünlüklü, kendine özgü bir yapıyla oluşturulmuş anlatı öğeleridir. Bu metinler, kendisini deneyimleyen kahramanın hayatında olduğu kadar anlatının ana çatısında da değişimler meydana getirmeleri nedeniyle çoğu kez yapı ve fonksiyon bakımından masallara da benzerler. Çalışmamıza esas olan Odgurmuş'un rüyası da bu başlık altında değerlendirilebilir.⁸

3. *Müstakil Rüya Eserleri*: Rüyaların üçüncü ve son kullanımı ise bir eserin tamamıyla rüya olarak kurgulandığı örneklerde kendisini göstermektedir. Edebiyatımızda bir olayı rüyada görmüş gibi anlatan eserlere hâb-nâme, hâbiyye, vâkı'a-nâme adı verilir. Bu eserlerde dinî, tasavvufî, ahlaki, beşeri ve siyasi hiciv gibi pek çok konu işlenebilir. Şair ya da yazar siyasi bir olay hakkındaki görüşlerini rüya olarak kurguladığı eseri içerisinde rahatça dile getirebilir.⁹

Odgurmuş'un Rüyasının Motif, Sınıflandırma, Tahlil, Tabir-Tabirci ve Sonuçları Açısından İncelenmesi

Odgurmuş'un rüyası, mesnevi edebiyatımızın ilk örneği olan *Kutadgu Bilig*'te 5953-6086. beyitler arasında anlatılmaktadır. Bununla beraber Yusuf Has Hacib, eserinin 4366-4375. beyitlerinde bir âlim olarak rüya teorisi hakkındaki fikirlerine yer verir.

Edebî rüya metni olarak Odgurmuş'un rüyasını bazı başlıklar altında incelemek gerekmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde, edebî rüya metinlerinin masallarla olan benzerlik taraflarından hareketle öncelikle rüyanın motif yapısı değerlendirilecek, daha sonra rüya sınıflandırmaları açısından bulunduğu sınıflandırma bölümü belirlenecektir. Rüyanın anlatı özellikleri ve tahlili, tabir-tabirci ilişkisi açısından incelenmesinin ardından rüya metni sonuçları açısından değerlendirilecektir.

1. Rüyanın Motif Yapısı

Edebiyatımızda XV. yüzyılın başına kadar kaleme alınmış mesneviler dikkate alındığında edebî öge olarak kullanılan rüyaların bir kısmının rüya sahibiyle doğrudan ilgili bir hazırlık aşaması içerdiği görülmektedir. Odgurmuş'un rüyası, aynı

⁷ Edib Ahmed b. Yükneki, *Atabetü'l-Hakâyık*, 3. b., (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara, 2006, s. 57-58.

⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 2. b., (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 1000-1008.

⁹ Gencay Zavotçu, *Türk Edebiyatında Hâb-nâme ve Ömer Fu'âdi'nin Hâbiyye Risâlesi*, Hazret-i Pîr Şeyh Şa'bân-ı Veli Vakfı Yayınları, Kocaeli, 2007.

XIII. yüzyıl müelliflerinden Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha* mesnevisinde anlatılan Hz. Yusuf'un birinci rüyası¹⁰ gibi hazırlık aşaması içeren rüyalardandır.

1.1. Hazırlık

Öğdülmiş, uyumak üzereyken bir ulak gelir. Odgurmuş'un hastalandığını bu vesileyle öğrenen Öğdülmiş, sabah atına binip kardeşinin yanına gider. Odgurmuş, kardeşine gördüğü bir rüya sayesinde ölüm vaktinin yaklaştığını bildiğini söyler. Öğdülmiş ise her insanın rüya görebileceğini söyleyerek rüya tabirinin nasıl yapılacağını ona anlatır. Rüyanın bu kısmı metnin 5933-6031. beyitleri arasında yer alır.

1.2. Rüya

Odgurmuş rüyasında elli basamaklı, yüksek ve enli bir merdiven görür. Bu merdivenden yukarıya çıkar. Son basamağa geldiğinde dönüp çıktığı basamakları sayar. Burada, bir atlı kendisine bir tas su uzatır. Odgurmuş, kendisine uzatılan suyu içmesinin ardından havaya yükselerek göğe uçar ve gözden kaybolur. Bu kısım metnin 6031-6036. beyitleri arasında yer alır.

1.3. Tabir

Öğdülmiş, kardeşinin rüyasının iyi ve güzel olduğunu, izzet ve itibarının yükseleceğini, dünya malından nasibinin artacağını, uzun bir ömre sahip olacağını ve arzularına ulaşacağını söyleyerek tabir eder. Rüyanın bu kısmı metnin 6037-6046. beyitleri arasında yer alır.

1.4. Tabir

Odgurmuş, kardeşinin tabirini dinledikten sonra rüyasının ölüm vaktinin yaklaştığına delalet ettiğini söyleyerek ikinci kez kendisi tabir eder. Rüyanın bu kısmı metnin 6047-6086. beyitleri arasında yer alır.

1.5. Sonuç

Odgurmuş, Öğdülmiş'e çeşitli öğütler verir. Öğdülmiş, kardeşiyle vedalaşıp saraya döner. Günlük işleriyle meşgul olmaya devam ederse de içi rahat değildir. Hükümdardan izin alıp kardeşinin ziyaretine gideceği sırada kardeşinin müridi Kumaru gelerek Ogdurmuş'un vefat ettiğini bildirir. Bu kısım edebî rüya metninin içinde doğrudan yer almaz. Rüya, küçük bir alt anlatı olarak çerçeve metinde 6087-6289. beyitlerde anlatılan bu sonuca bağlanır. Sonuç, çerçeve metnin içerisinde yer alması nedeniyle çalışmamızın ek kısmında sunduğumuz rüya metni içerisine alınmamıştır.

Bir melek olan Azrail'in şekil değiştirerek atlı görünümü alması ve Ogdurmuş'un olağanüstü bir şekilde göklere uçup gözden kaybolması edebî rüya metnini masallara yaklaştırmaktadır.

2. Rüya Sınıflandırmaları Açısından Rüyanın Yeri

Bu başlık altında Ogdurmuş'un rüyası, İslami rüya kabulleri, kaynakların durumu ve yapısına göre olmak üzere üç başlık altında değerlendirilecektir.

2.1. İslami Rüya Kabulleri Açısından Rüyanın Durumu

¹⁰ Şeyyâd Hamza, *Yusuf u Zeliha (Destân-ı Yûsuf) Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, (Haz. Osman Yıldız), Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 202-203.

Rüyalar, sahip oldukları özellikler açısından farklı başlıklar altında ele alınabilir. Özellikle, XV. yüzyıla kadar kaleme alınmış mesnevilerdeki edebî rüya metinlerini İslami rüya kabulleri ve modern rüya araştırmalarının sonuçlarını dikkate alarak değerlendirdiğimizde; rahmani veya sadık rüyalar, nefsanî veya fizyolojik rüyalar, şeytani veya kâzib rüyalar ve aynı anda iki kişi tarafından görülen veya telepatik rüyalar olarak sınıflandırabiliriz. Ancak, bu rüya sınıflandırması edebî rüya metinlerini değerlendirme sırasında bizlere sadece genel bir çerçeve sunar.

Odgurmuş'ın rüyası rahmani-edebî bir rüyadır. Rahmani-edebî rüyalar; edebî bağlamda, görüldüğü gibi gerçekleşen, kişinin Hz. Muhammed başta olmak üzere din büyüklerinden, tanımadığı velî veya şeyhlerden, meleklerden ilahî bilgiler ya da yönlendirmeler aldığı, açık ya da sembolik yaşantılar ile mükâşefe türünden deneyimlerdir. Bir rüyanın içerdiği olay ve öğelerin, eserin ilerleyen bölümlerinde gerçekleşecek bir başka olaya işaret etmesi, onun bu başlık altında değerlendirilmesi için gereklidir. Ancak, bu rüyalar sırasında deneyimlenen olay veya görüntüler çeşitli olduğu için bu türden rüyaları da Tanrı'nın, Hz. Muhammed'in, peygamberlerin, meleklerin vb. öğelerin görüldüğü rüyalar olarak alt başlıklar altında sınıflandırmamız mümkündür. Odgurmuş'ın rüyasında Azrail, bir atlı kılığına girerek ona içi suyla dolu bir tas sunar. Böylelikle ölüm anının yaklaştığı Odgurmuş'a bildirilir. Edebî rüya metninin 6035. beytinde görüldüğü üzere rüyada, olayları yönlendiren unsur Azrail'dir. Bu açıdan Odgurmuş'ın rüyasını, aynı XIV. yüzyıl müelliflerinden İslami'nin mesnevisinde anlattığı Yemliha'nın rüyası örneğinde olduğu gibi¹¹ meleklerin görüldüğü rahmani-edebî rüyalar sınıfına dâhil etmemiz gerekecektir.

2.2. Kaynakları Açısından Rüyanın Durumu

Kutadgu Bilig, XI. yüzyılda Mâverâünnehir'de Türk boylarının kitlesel olarak İslam dinini kabul etmeye başladıkları geçiş dönemine ait ilk eserdir. Bu eserde İslam öncesi döneme ait Türk kültürü ve Şamanizm başta olmak üzere kabul edilen diğer dinlerden gelen öğeler, siyasi ve kültürel anlamda ilişki kurulan diğer milletlerden gelen kültür öğeleriyle yeni girilen dine ait unsurlar çoğu kez ayırt edilemeyecek bütünlüklü bir yapı hâlinde bir araya getirilmiştir.¹²

Eski Türk edebiyatında kaynağını İslami kültürden alan ve İslami edebiyatlarda ortak olarak görülen Leyla ve Mecnun gibi mesnevilerin haricinde Arap ve Fars edebiyatlarında üstün bir örneğine rastlanmamış, sadece Türk edebiyatıyla sınırlı kalmış mesnevilerde kullanılan anlatım öğelerinin kaynak durumu çoğu zaman belirsizdir. Odgurmuş'ın rüyası, edebiyatımızda olduğu gibi İslami edebiyatlarda da daha önce örneği olmayan bir metindir. Bu açıdan, XIV. yüzyıl müelliflerinden Mesud b. Ahmed'in *Süheyl ü Nev-bahar* isimli mesnevîsinin

¹¹ İslami, *Mesnevi (Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin)*, (Haz. Hasan Yüksel-İbrahim Delice-İsmail Hakkı Aksoyak), Dilek Matbaacılık, Sivas, 1996, s. 244-246.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 31-44.; Bahtıgül Rayhankızı Kulzhanova, "Kutadgu Bilig'in Esas Aldığı Kaynaklar", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 325-333.; Fikret Turan, "Kutadgu Bilig'de Sunulan Dünya Görüşünün Kaynakları", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 553-563.

ana kahramanı Nev-bahar'ın gördüğü dört rüya örneğinde olduğu gibi¹³ Oğurmuş'ın rüyasını doğrudan görülen rüyalar başlığı altında değerlendirmemiz gerekecektir.

2.3. Yapı Bakımından Rüyanın Durumu

Oğurmuş'ın rüyası bir hazırlık bölümüyle başlar. Hazırlık bölümünün sonrasında rüyanın anlatımı gelir. Oğurmuş'ın rüyasını anlatmasının ardından Öğdülmiş rüyayı tabir eder. Öğdülmiş'in tabirini dinledikten sonra Oğurmuş rüyasını bizzat kendisi tekrar tabir eder. Yapısal özellikleri nedeniyle bu edebî rüya metnini, “Hazırlık (5933-6031. beyitler)→Rüya (6032-6036. beyitler)→Tabir (6037-6046. beyitler)→Tabir (6047-6086. beyitler)→Sonuç (6087-6289. beyitler)” şeklinde formüllestirebiliriz. Oğurmuş'ın rüyası XV. yüzyılın başlarına kadar edebiyatımızda tespitlerimize göre bu yapıda yazılmış ilk ve tek rüya metnidir. XIII. yüzyıl müelliflerinden Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha* mesnevisinde anlatılan Hz. Yakup'un rüyasına¹⁴ benzeyen bu rüya tipi, ikinci bir tabir içermesi yönüyle benzerlerinden ayrılmaktadır. Oğurmuş'ın rüyasını benzer tipteki örneklerden ayıran diğer özellikler ise diyalog üslubuna dayanması ve ayrıntılı bir anlatıma sahip olmasıdır.

3. Rüyanın Tahlili

Oğurmuş, rüyasında elli basamaklı, yüksek ve enli bir merdiven görür. Karşısına dikilen bu merdivenin basamaklarına birer birer basarak yukarıya çıkar. Sonuna kadar kaç basamak olduğunu sayar. Son basamağa geldiğinde bir atlı ona su uzatır. Oğurmuş, bu suyu alıp sonuna kadar içer. Daha sonra havaya yükselerek gözden kaybolur.¹⁵

Eserde, rüyanın biri olumlu diğeri olumsuz olmak üzere iki tabiri vardır. İlk tabir Öğdülmiş'e aittir. Öğdülmiş'e göre bu rüya çok iyi ve güzeldir. Bütün rüyalarda yükselme itibara delalettir. İnsan yükseldiği oranda şeref bulur. Rüyada merdiven izzettir. Merdivenden çıkar gibi ne kadar yükselirse kişinin mutluluğu, bahtı ve hâli de o kadar yükselir. Kişi yükseldikçe mutluluk, talih ve dünya malından nasibini alır. Adı büyüklük ve şöhre kavuşur. Kaptaki suyu alıp içmek ise kendinin ve neslinin uzun hayata ulaşacağına delalettir. Kalkıp göklere uçarak en yükseklere çıkmak ise onun arzularını Tanrı'nın yerine getireceğine işarettir.

Rüyanın diğeri tabirini ise Öğdülmiş'e, “Eğer uykunda bu düşü sen görmüş olsaydın, yorumu senin güzelce yordüğün gibi olurdu. Senin gayretin hep bu dünya içindir. Bu dünyayı isteyen, yine bu dünyayı bulur. Bense bu dünyayı bırakıp kaçtım. Zahmetlere katlanarak burada yaşıyorum.” sözleriyle hitap etmesinin ardından Oğurmuş yapar. Ona göre rüyasında görmüş olduğu yüksek merdiven hayattır. Merdivenin başına kadar yükselmesi hayatının tamamlanmasıdır. Merdivenin başında kendisine su uzatan atlı, evlatları babasız bırakan, düzenlenmişleri bozan, canlıları hareketsiz bırakan Azrail'dir. Kaptaki suyun yarısını içip geri kalanını bırakması hayata delalet eder. Kendisi ise suyun tamamını

¹³ Mesûd b. Ahmed, *Süheyl ü Nev-bahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Haz. Cem Dilçin), AKM Yayınları, Ankara, 1991, s. 252-253, 269-270, 388-393.

¹⁴ Şeyyâd Hamza, *a.g.e.*, s. 203-205.

¹⁵ Oğurmuş'ın rüyası, daha önce A. Dilaçar tarafından da günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Biz çalışmamızda Reşit Rahmeti Arat'ın çalışmasını esas aldık ve edebî rüya metnini kendimiz günümüz Türkçesine aktararak özetledik. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Dilaçar, *908. Yıl Dönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, 4. b.,TDK Yayınları, Ankara, 2003, s. 134-134.

içmiştir. Bu onun yaşamının sona ulaştığı anlamına gelmektedir. Yukarılara çıkıp mavi gökte boşluğa karışması, temiz canının ten kalıbından çıkarak bir daha geri dönmek üzere uçaacağı anlamına gelmektedir.

Odgurmuş'a göre, Ögdülmiş kendisini teselli etmek için rüyasını iyi bir şekilde tabir etmiştir. Ama nice konak, köşk ve süslü sarayları darmadağın ederek ıssız bırakan; nice cesur ve kendine güvenen beyleri toprağa sokan; nice güçlü bileklerin topladıklarını alıp hepsini saçarak dağıtan ölüm karşısına dikilmiştir. Bu hâlin bir çaresi yoktur. Ölüm haklıdır, ondan kurtulmak imkânı yoktur. Kendisinin asıl endişesi ölümden sonraki işlerinin düzene nasıl konulacağıdır. Ömrünü yetinmekle, heves ve arzulara gönül vermeden kanaat etmekle geçmiştir. Ömrünün son gününü düşünerek üzerindeki yükleri ve günahları hafifletmek istemiştir. Bilge insan zaman varken zahmet çekip, işlerini düzenler. Son gün geldiğinde ise geçici zahmetlerin hepsinden kurtulur. Odgurmuş, Ögdülmiş'e çeşitli öğütler vermek istediğini söyleyerek sözlerini bitirir.

Rüyanın birbirinden farklı iki tabire sahip olması, onun içerdiği sembolik öğelerin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Her iki yorum da İslami rüya kabullerine uygundur.

Ögdülmiş, rüyayı dünyevi istek ve arzulara dayalı yorumlar. Eserde akıl ve bilgeliği temsil etmesi bakımından onun yorum açısı, yoğunlaştığı semboller ve bu sembollere karşılık olarak verdiği anlamlar tamamıyla maddi âleme aittir. Onun yorumunda merdiven, baht, mutluluk, izzetin artması, buna bağlı olarak o kişinin itibar ve hürmet görmesine delalet eder. Dünya malı ve bunlardan kişinin alabileceği nasip istiare yoluyla merdivene benzetilmiş, kişinin her basamakta biraz daha yükselişinin, dünya malından olduğu kadar mutluluk ve talihin armağanlarından daha fazla edinmesi anlamına geldiği vurgulanmıştır.

Odgurmuş'ın merdivenin basamaklarıyla göğün en yükseklerine çıkması, şüphesiz devrin gök bilgisinde yer alan bazı öğelere telmihte bulunur. Arş olarak da bilinen göğün en üst kısmı, mecaz yoluyla Tanrı'nın takdiri ve bu takdirin meydana geldiği yerdir. Bu açıdan Ögdülmiş'in, onun arzularının Tanrı tarafından yerine getirileceğini söylemesi rastlantı değildir. Bununla beraber Odgurmuş'ın göğe uçması Budizm'den gelen kabullere de bağlıdır.¹⁶

Odgurmuş'ın kendi rüyasına yaptığı yorumda da eserdeki temsil ettiği özelliklerin yansımaları görülür. O, Ögdülmiş'in aksine tam bir zahit olup, akıbet ve kanaat gibi kavramların temsilcisidir. Dünyevi istek ve arzularla alakasını kesmiş, makam ve mevki hırslarından uzakta yaşamını sürdüren Odgurmuş için rüyasındaki merdiven mecazen kendi hayatıdır. Merdivenin başına kadar yükselmesiyle, ömrünün tamamlanması arasında bir ilgi kurar. Merdivenin sonunda kendisine su uzatan atlının Azrail olduğunu, onun uzattığı suyun tamamını içtiğini, sonrasında göğe yükseldiğini, tüm bunların ise yaşamının sona ulaştığına delalet ettiğini ifade eder.

Eserin 6076. beytinde Odgurmuş, ölümden kurtulmanın imkânı olmadığını söyler. Bu ifade, "*Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak*" mealindeki Rahman suresinin 26. ayetinden iktibastır.¹⁷ Bu açıdan isyan etmez, yaklaşan ölümünü

¹⁶ Saadet Çağatay, "Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'ın Kişiliği", *TDAY-Belleten*, 1967, s. 46.

¹⁷ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, (Haz. Hayrettin Karaman), Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıncı, Sadrettin Gümüş, 3. b., Diyanet Vakfı Neşriyat, Ankara, 2006, s. 531.

tevekkülle kabul eder. Bu noktada kardeşi Ögdülmiş'e çeşitli öğütler vermesi, yarım kalan işlerin toparlanması, düzene konulması anlamına gelir. İki kardeş arasındaki diyaloglarda Odgurmuş'un bilge insan tanımı bu açıdan önemlidir. O, bilge kişinin ölüm vakti gelmeden önce işlerini düzene koymasına gerektiğini belirtir. Odgurmuş eserdeki fonksiyonunu böylelikle açıkça yerine getirir.

Odgurmuş'un rüyası, ölüm kehaneti taşıyan bir deneyimdir. Rüyaların hayatın her evresiyle olduğu gibi ölüm ve ölüm anıyla da ilgili bilgi taşıyabileceğine dair kabul kültürleri arası bir nitelik taşır. Türk kültüründe bu tür rüyalara ve tabirlerine dair kabullere de rastlanılır.¹⁸ Odgurmuş'un rüyasındaki sembollerini kendi ölüm anının yaklaştığına yorumlaması öncelikle kişiliğiyle ve eserdeki sembolik olarak taşıdığı kimliğiyle alakalıdır. Bunun yanı sıra Odgurmuş rüyaların kehanet boyutundaki bilgi düzlemini tamamıyla kabul ediyor durumdadır. Bu durum aynı tecrübeyi yaşamış kişilerde ortak olarak görülmektedir.¹⁹

Odgurmuş'un rüyası sembolik öğelerden oluşan, uyarıcı-haber verici, rahmani bir deneyimdir. Odgurmuş'un eserde tam bir sufi olarak da karşımıza çıkması, onun rüyasını mutasavvıf rüya deneyimleri arasında değerlendirmemize neden olur. Bu açıdan Odgurmuş'un rüyası mistik bir yoğunluk ve doku içerir.

Şair, rüya metni içerisinde yer alan 6033. beyitte de görüleceği üzere, Odgurmuş'un rüyasının anlatımında birinci teklik şahıs anlatıcısı seçer. Bu anlatıcının anlatı sanatı bakımından en büyük eksikliği kendisini tam anlatamamaktır.²⁰ Ögdülmiş'in teknik açıdan sorumluluğu bu noktada başlar. Şair, rüyayı öncelikle Ögdülmiş'e yorumlatarak Odgurmuş'un kendi rüya anlatımındaki işlev alanını genişletir. Onun yorumunun ön plâna çıkması ve daha geniş bir hareket kabiliyetine sahip olması böylelikle gerçekleşir.

4. Tabir ve Tabircileri Bakımından Rüyanın Durumu

Yusuf Has Hacib, eserin 4366-4375. beyitlerinde bir âlim olarak rüya, rüya tabiri ve tabircisi gibi konularda fikirlerine yer verir. Hacib'e göre rüyada görülen olayların gerçekleşmesi, rüya tabircisinin ilmindeki ustalığına bağlıdır. Eğer tabirci işinde uzmansa rüya hemen gerçekleşir. Rüya tabir edilmeyi beklediği için onun sonucunun hayır ya da şerre yönelmesi tabircinin elindedir. Bu nedenle rüya tabircisi, bir rüyayı dinlerken dikkatli davranmalı, onu iyice anlamalı ve içerdiği sembollerin taşıdığı gizli manaları ortaya çıkarabilmek için öğelerin başlı başına taşıdıkları anlamların yanı sıra birbirleriyle olan ilişkilerine de dikkat etmelidir. Rüya tabircileri, bilgileri ve gönülden bağlılıklarıyla insana iyilik ederler. Bu nedenle iyi bir yönetici de bu kişilere karşı iyi davranmalı, onları kardeş ya da dost olarak görmelidir.²¹

Odgurmuş'un rüyasının birinci derecede sembolü merdivendir. Bir atlının sunduğu suyun içilmesi ile gökyüzüne doğru yükselip kaybolmak ise rüyanın ikincil sembollerini olup, asıl sembolün anlamını doğru belirleyebilmemiz için gereklidirler. Eserdeki olayların gelişimi dikkate alındığında merdiven, ömrün sembolüdür.

¹⁸ Metin Eren, "Sembolik Dilin Bir Örneği Olarak Rüyalar: Türk Kültüründe Ölüme Yorumlanan Rüyalar", *Turkish Studies*, Vol. V/4, 2010, s. 1074-1099.

¹⁹ Çetin, *a.g.m.*, s. 348.

²⁰ Mehmet Tekin, *Romanın Sanatı I (Romanın Unsurları)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 43.

²¹ Hacib, *a.g.e.*, s. 752-753.

Merdivenin başına gelmek ise hayatın tamamlanmasını sembolize eder. Rüyadaki atlı, Azrail'i; gökyüzüne yükselmek ve gözden kaybolmak ise ölümü temsil eder.

Merdiven, bir rüya sembolü olarak ilk defa Tevrat'ta geçer. Hz. Yakup, Beer-Şeva'dan ayrılarak Harran'a doğru yola çıkar. Yolculuğunda ilk gecelediği yerde rüyasında yeryüzüne bir merdiven dikildiğini, başının göklere eriştiğini, meleklere merdivenden inip çıktığını görür. Tanrı, rüyasında Hz. Yakup'a yanı başında olduğunu, üzerinde yattığı toprakları ona ve soyuna vereceğini, yeryüzünün tozu kadar sayısız bir soya sahip olacağını, soyunun yeryüzüne yayılacağını ve bütün halkın onun soyu aracılığıyla kutsanacağını, gideceği her yerde onunla olup onu koruyacağını söyler.²² Merdiven, Kur'an-ı Kerim'de anlatılan rüyalar içerisinde sembol olarak geçmemekle beraber çeşitli ayetlerde Tanrı'nın izni ile göğe çıkma ve metafizik âleme ulaşma vasıtası olarak kullanıldığı görülür.²³ Kur'an-ı Kerim'de anlatılmamakla birlikte mirac hadisesi etrafında oluşmuş kültürel kabulleri de bu noktada değerlendirme dışında bırakmamak gerekir.²⁴ Bir sembol olarak merdiven, İslami rüya tabiri kabullerinde genellikle olumlu kabul edilmiş, rüyada merdiven çıkmak dünya ve din işlerinde yükselmeye, sıkıntıdan kurtulmaya, zühde, ibadete, dereceye, zekâyâ ya da dindar bir kişinin düşmana galip gelmesine tabir edilmiştir. Merdivenin basamakları yaşam ve evrelerine yorulurken; kırık ve yıkık merdiven ise genelde olumsuz bir şekilde tabir edilmiştir.²⁵ Odgurmuş, rüyasını tabir ederken merdivene yüklediği anlamlar bakımından İslam geleneğine bağlı olmakla beraber, rüyasının ölümüne delalet ettiğini söylemesi bakımından eski Türk inancının kabullerini devam ettirmektedir.

Rüyanın ikincil sembollerinden kabul ettiğimiz su, İslami rüya kabullerine göre genellikle, refah, mutluluk, gelir artışı, doğacak bir çocuk olarak yorumlanır. Bununla beraber sarı, ılık ya da bulanık suyun görüldüğü rüyalar olumlu bir şekilde tabir edilmemektedir.²⁶ Odgurmuş, rüyasını tabir ederken su sembolüne verdiği anlam bakımından eski Türk inancındaki kabullere bağlı görülmektedir. Eski Türklerde suyun kutsal sayılması²⁷, yaşamın kaynağının su olarak kabul edilmesi, suyun koruyucu, arındırıcı ve bereketin kaynağı olarak düşünülmesi²⁸ Odgurmuş'un rüyasına yaptığı tabirde kendisini gösterir.

Odgurmuş'un diğer ikincil sembollerinden Azrail, İslami rüya kabullerine göre genellikle korku, ölüm, felaket ve ölümün yaklaşması olarak yorumlanır.²⁹ Azrail'in bir atlı yiğit olarak tasavvur edilmesi ise orijinal bir kullanımdır.

Rüyada yine ikincil sembollerden kabul ettiğimiz göğe uçuşma ise İslami kültürde rahatlık, arzu ve isteklerin gerçekleşmesi, şeref, izzet, hayırlı bir işin gerçekleşmesi, mahpusun hapisten kurtulması ya da ölüm olarak yorumlanır. Eski Türklerde ölen için uçdu, uçmağa vardı gibi sözler söylenmesi göğe yükselmenin

²² *Kutsal Kitap (Tevrat, İncil, Zebur)*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2009, s. 28.

²³ Özer Çetin, "Kültürel Din ve Psikoloji Açısından Geçiş Dönemi Rüyaları: Kutadgu Bilig Örneği", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/3, 2013, s. 341-342.

²⁴ Salih Sabri Yavuz, "Mirac", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 2005, s. 132.

²⁵ Çetin, *a.g.m.*, s. 342.

²⁶ Çetin, *a.g.m.*, s. 343.

²⁷ Fuzuli Bayat, *Türk Mitoloji Sistemi*, II, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 273.

²⁸ Kadriye Türkkan, "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Millî Folklor*, XXIV/93, 2012, s. 135-148.

²⁹ Çetin, *a.g.m.*, s. 343.

ölüm ile ilişkilendirildiğini düşündürmektedir. Bununla beraber şamanlarda duaların kuş olup göğe ulaştığına, Gök Tanrı kültündeysse göğün kutsal olduğuna inanılırdı.³⁰ Oğurmuş'un rüyasındaki bu sembolün yorumunda yine İslam öncesindeki dinî yaşantı ile İslami kabulleri yan yana görmemiz mümkündür.

Türk edebiyatındaki ilk rüyanın sahibi Oğurmuş, *Kutadgu Bilig*'in aslı şahıslarından dördüncüsüdür. O, eserde akıbeti ve kanaati sembolize eder. Kelime anlamı olarak uyanmış, gönlü uyanık, kalp gözü açık, kendini Tanrı'ya vermiş kişi anlamlarına gelen Oğurmuş, şahıs olarak eserde Ay Toldı'dan sonra Yusuf Has Hacib'in hükümdar Kün Togdı'ya söylemek istediklerine tercüman olur. Oğurmuş, haramlardan kaçan, şüpheli şeylerden uzak duran, günaha yaklaşmayan, kısacası zühd ve takva sahibi bir kimsedir. Şair, ilk bakıldığında Budizm'deki rahibin karşısına Oğurmuş'u çıkarır. Böylelikle İslam, akıl ve bilgi ile Budizm'in karşısında belirir.³¹ Ancak, taşıdığı özellikleriyle Oğurmuş tam anlamıyla Budizm etkilerinden kurtulabilmiş değildir. Dünya, nefis, heves, zevk, sefa, vücut, merhamet, mal ve çocuk sahibi olmama, ölümsüzlük, cömertlik gibi konularda Oğurmuş, Budizm'deki kabulleri sürdürüyor görünmektedir. Oğurmuş ile müridi Kumaru'nun isimlerinin seçimleri de dikkat çekicidir. Bu nedenle o, birbirine zıt iki hayat felsefesi arasında yaşayan kişidir. Saadet Çağatay, tarihi ve sosyal şartlar açısından değerlendirdiğinde Oğurmuş'u dünya nimetlerinden vazgeçmiş bir Budist rahibi olarak nitelendirir.³²

Oğurmuş'un akıllı, bilgili, uyanık ve yol gösterici olması Ögdülmiş ile benzerlik gösteren özellikleridir. Ancak, o kendi rüyasını tabir ederken tam bir tasavvuf ehli olarak karşımıza çıkar. Rüyasındaki sembollerin vefat anını işaret etmesi karşısında paniğe, kedere ve üzüntüye kapılmaz. Yaklaşan gerçekliği tevekkülle kabul eder.

Yusuf Has Hacib, Oğurmuş'a rüyasını tabir ettirerek aynı Ögdülmiş'te olduğu gibi şahsın sembolik olarak karşıladığı kavrama da gönderme yapar.

Kutadgu Bilig'te Oğurmuş'un rüyasını tabir eden Ögdülmiş, edebiyatımızdaki ilk rüya tabircisidir. O, vezir Ay Toldı'nın oğlu olup eserde akılı temsil eder. Babasının vefatından sonra hükümdarın yanında öğütleriyle yer alır. Ögdülmiş ve Kün Togdı'nın diyaloglarıyla, hükümdarın, vezirin, kumandanların, kapıcıbaşı, kâtip, hazinedar, aşçıbaşı, şerbetçibaşının özellikleri anlatılır.

Oğurmuş'un rüyasının ilk olarak Ögdülmiş tarafından tabir edilmesi şüphesiz eserin taşıdığı alegorik özellikler bakımından ilgi çekicidir. Kün Togdı, seçkin, bilgili, akıllı, yetenekli ve devlet işlerinde mahir bir yardımcı arar. Önce Ay Toldı ile tanışır. Onun vefatını izleyen bölümde ise oğlu Ögdülmiş babasıyla aynı özellikleri taşıdığı için vezirlik rütbesine getirilir. Ögdülmiş, akıl sahibi, yol gösterici, akılla iş yapan, büyük kılavuz, her hâliyle övülen anlamlarındadır. Küçük yaşlardan itibaren hayatı görerek, tecrübe ederek yaşar. Yol gösterici olarak hükümdarın yanında bulunur. Babasının ölümünün ardından devlet işlerini çekip çeviren, düzene sokan odur. Bu açıdan akıl kavramıyla karşılaşılır. Devlet bir çadır ise vezir çadırın

³⁰ Çetin, a.g.m., s. 344-345.

³¹ Kemal Yavuz, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXVII, 2009, s. 159.

³² Çağatay, a.g.m., s. 39-49.

direğidir.³³ Eser, bilge bir hükümdarın, akıl ve adaletle devlet ve toplumu yönetmesi esasına dayandığı için Ögdülmiş'in ilk rüya tabircisi olarak seçilmesi şüphesiz akıl kavramının önemine vurgu yapar.³⁴ Ancak şair bu vurguyu gerçekleştirirken saray hayatının ve devlet yönetiminin belirlediği hiyerarşiye de uygun davranır. Ögdülmiş, vezir olarak devlet yönetiminde bizzat bulunan bir şahıstır. Yusuf Has Hacib, Ögdülmiş'e tabir önceliğini verirken bu ayrıntıyı unutmaz.

5. Sonuçları Açısından Rüyanın Durumu

Odgurmuş, rüyasında ölüm anının yaklaştığının kendisine bildirildiğini anlar ve bu durumu tevekkülle karşılar. Eser boyunca dünyevî istek ve arzulardan yüz çevirmiş zahit bir kul olarak tasvir edilen Odgurmuş'un rüyasının ardından gösterdiği tavır onun eser boyunca vurgulanan kurmaca özelliklerine aykırılık göstermez. Bu açıdan Odgurmuş'un rüyasını aynı XIV. yüzyıl müelliflerinden Süle Fakih'in *Yusuf ve Zeliha* Mesnevi'sinde anlattığı Hz. Yakup'un ikinci rüyası³⁵ örneğinde olduğu gibi tevekkülle kabul edilen rüyalar başlığı altında değerlendirmemiz gerekecektir.

Sonuç

Odgurmuş'un rüyası elimizdeki yazılı kaynaklar dikkate alındığında edebiyatımızdaki ilk edebî rüya metnidir. Rüya kahramanı ve doğrudan rüyanın anlatımıyla ilgili bir hazırlık bölümüne sahip olan bu edebî rüya metni diyalog üslubuyla kurulmuş ayrıntılı bir anlatıma sahiptir. Odgurmuş'un rüyası sembolik öğeler ve olağanüstülükler içerir. Yapısal özellikleri bakımından orijinal olan bu rüya, rüyanın sahibi tarafından tabir edilmiş ve bu tabir üzere aynen gerçekleşmiştir. Rüya, kendisini deneyimleyen kişinin hayatında ya da davranışlarında bir değişim meydana getirmemiş, sadece okuyucuyu Odgurmuş'un hikâyeden ayrılışına hazırlamıştır. Rüyanın kurgulanışı ve eserde kullanılışı gerek yapı gerek fonksiyon açısından yapaylıktan uzak ve başarılıdır.

³³ Yavuz, *a.g.m.*, s. 172.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kemal Eraslan, "Toplum Bilimci Olarak Yusuf Has Hacib", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 199-200.

³⁵ Kâzım Köktekin, *Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası (İnceleme-Metin-Dizin)*, I, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1994, s. 480-481.

EK: RÜYANIN METNİ

Ögdülmüş Odgurmuşka Tüş Yörügün Ayur

5993. Bu tüş 'ilmi bilgü kerek aşnu ked
Yöre bilse ötrü idi saknu ked
5994. Telim türlüg ol emdi tüşke yörüg
Anı bilgü barça ay kılkı örüg
5995. Biligsizke ayma tüşüngni aç
Bilirke ayıt tüş ayıtma kiçe
5996. Kiçeki tüşüngke yörügi adın
Yana körse kündüz körügi adın
5997. Bu tüş 'ilminge baksa şartı öküş
Munı bilgü aşnu yetürse ukuş
5998. Tüşüg yörmeğü öz köngülçe körüp
Yime aymagu tegme erke turup
5999. Tüşüg barça tüş tip tilin yörmeğü
Bu tüşnüng yörügi telim ay büğü
6000. Tüşüng yörme yörse bilig birle yör
Kıyas ma'ni birle idi yetrü kör

Ögdülmüş Odgurmuş'a Rüya Tabir Etmeyi Anlatır

5993. Rüya yorabilmek için ilk önce bu tabir ilmini çok iyi bilmek gerekir.
5994. Bu rüya tabiri çok çeşitlidir. Ey doğası sakin! Bunların hepsini bilmek gerekir.
5995. Rüyanı, bilgisize açıp anlatma. Rüyanı bilene sor. Bunu geciktirme.
5996. Gece gördüğün rüyanın tabiri başka, gündüz gördüğün rüyanın tabiri başkadır.
5997. Dikkat edersen, bu rüya tabiri birçok şarta bağlıdır. Buna akıl erdirmek için önce şunları bilmek gerekir.
5998. Kişi, rüya görünce onu kendi gönlüne göre tabir etmemeli ve rüyasını herkese söylememelidir.
5999. Ey bilge kişi! Rüyanın tabiri çoktur. Her rüyayı da rüya diye yormamal.
6000. Rüyanı tabir etme, tabir edersen de bunu bilerek yap. Anlamını dikkatle karşılaştır.

6001. Kişi tüş tüşese yörügke barır
Yöre bilmese tüşnüng asgı kalır
6002. Negü tir eşitgil ay bilgi tengiz
Bu söz işke tutgıl kızartgıl mengiz
6003. Yörügke barır tüş tüşüng yakşı yör
Tüpi aslı bilgil ukuş birle kör
6004. Neteg yörse tüşni anı teg bolur
Yavuz yörme tüşni sanga kılga kor
6005. Telim tüş bolur yim içimke barır
Yaragsız yimiş bolsa tengsiz kelir
6006. Takı bir tüş ol kör bu yıl faslınga
Tadusu küçenip barır aslınga
6007. Yıl ülgı yaz erse kiçig erse er
Kızıl körse barça yağız körse yir
6008. Anı kan küçemiş bolur belgülüg
Ayu bir kan alsun angar ülgülüg

6001. İnsan nasıl yorarsa rüya ona göre gerçekleşir. Tabir etmeyi bilmezsen rüyanın sana bir faydası olmaz.

6002. Denizler kadar geniş bilgili insan ne der, dinle; bu söze göre hareket et, yüzün gülsün.

6003. Rüya tabir edilmeye bakar. Rüyanı dikkatle, bilerek ve anlayarak tabir et.

6004. Rüyanı nasıl tabir edersen, sonucu ona göre olur. Rüyanı kötüye yorarsan zararı sana dokunur.

6005. Rüyaların birçoğu yemek ve içmekten gelir. (Rüyanı gören) kendisine yaramayan yemekler yediğinde rüyası da uygunsuz olur.

6006. Bazı rüyalar yılın mevsimlerine bağlıdır. Ahlâttan biri güçlenerek rüyanı kendi aslına çeker.

6007. Yılın mevsimi bahar ve insan çok gençse ve o kişi rüyasında her şeyi kızıl ve yeri kara görürse,

6008. kişinin kanı güçlenmiştir. Ona bir miktar kan aldırması tavsiye edilir.

6009. Yıl ulti yay erse tusegli yigit
Sarıg al tusese ya kurkum ogit
6010. Sarıgı kucenmiş bolur ay bugü
Özini boşutgu terengbin yigü
6011. Yıl ulti küz erse er erse orut
Kara körse tag ya kudug körse üt
6012. Bu sevda kucenmiş bolur ay kadaş
Ot içgu mengesin arıtu adaş
6013. Kış erse yana tüş körügli karı
Akar suv tusese ya buz kar tolı
6014. Kucenmiş bolur kör anıng balgamı
İsig neng yitürgü içürgü emi
6015. Takı biri azgas u ahlam bolur
Bu tüşke yörüg yok ay kılkı unur
6016. Kiçe saknu yatsa anı körse tüş
Angar ma yörüg yok anıng yangı tuş

6009. Yılın mevsimi yaz ve düş
gören delikanlıysa, o kişi rüyasında
sarı, pembe renklerle safran veya
öğütülmüş bir şey görürse,

6010. ey bilgili kişi! O kişinin
safrası güçlenmiş olup, midesini
boşaltması ve kudret helvası yemesi
gerekir.

6011. Yılın mevsimi güz ve insan
da geçkin bir yaştıysa, o kişi
rüyasında siyah, dağ, kuyu veya çukur
görürse,

6012. ey kardeş! O kişinin sevdası
güçlenmiştir. Ey dostum! O kişi ilaç
içmeli ve beynini temizlemelidir.

6013. Mevsim kış ve rüyayı gören
de yaşlıysa, rüyasında akarsu veya
buz, kar ve dolu görürse,

6014. onun balgamı güçlenmiştir.
Bunun ilacı o kişiye sıcak şeyler
yedirip içirmektir.

6015. Bir de karışık rüyalar vardır.
Ey kudretli kişi! Bu türden rüyaların
tabiri yoktur.

6016. Kim akşam bir şeyler
düşünerek yatar ve bunu rüyasında
görürse, bunun için uygun bir yorum
yoktur.

6017. Takı bir tüş ol körse yektin bolur
Tüşegli anı körse suvka yunur
6018. Yana pişesin körse tüşte kör er
Angar ma yörüg yok ay kılkı kür er
6019. Munı barça bilgü yetürgü ukuş
Adırgu ödürgü anın yörse tüş
6020. Negü tir eşitgil mu‘abbir hakim
Ayıtgu kerek er tüşer erse kim
6021. Bu tüş körse yörme bilü bilmeyü
Neteg yörse tüşni bolur anlayu
6022. Sakınç körse tüşte yanıtı sevinç
Sevinç görse kadgu bolur yıglayu
6023. Bir ök yanglıg ermez bu tüşke yörüg
Munı ked sakıngu ay kılkı örüg
6024. Kara ‘am tüşinge yörügi adın
Adın boldı begler tüşı kör adın

6017. Bir diğer rüya ise şeytandan gelir. Bu türden rüya gören kişi gusül abdesti almalıdır.

6018. Eğer bir kişi rüyasında kendi sanatını görürse bunun da yorumu yoktur.

6019. Bunların hepsini iyice bilmeli, anlamalı, ayırmalı, seçmeli ve rüyaları böylelikle yorumlamalı.

6020. Rüya yorumlayan bilge kişi ne der dinle! Rüya gören kişi yorumunu da sormalıdır.

6021. Rüya görünce, onu bilir bilmez yorumlamamalıdır. O rüya nasıl yorumlanırsa öyle çıkar.

6022. Kederli bir rüya görülürse, bunun karşılığı sevinçtir. Rüyada sevinç görülürse kaygı gelir ve insanı ağlatır.

6023. Ey ağırbaşlı! Her rüya aynı şekilde yorumlanmaz. Bunu çok iyi düşünmeli.

6024. Avamın gördüğü rüyanın yorumu ile beylerin gördüğü rüyanın tabiri başka başkadır. Buna dikkat et.

6025. Sevinç körse tüşte oyun ya büdüg
Sakinç kadgularka açıldı kezig
6026. Yana yıgılasa tüşte körse sakınç
Erej birle avnur bulur ming sevinç
6027. Yana tüş bolur kör yörügi anıñ
Adınka bolur asgı bolmaz sening
6028. Kışike körtüp yörlür emdi bu tüş
Angar yakşıg erse yagutur ukuş
6029. Tüş ol kör anı körse beklig bolur
Ol ok tüş takı birni iglig kılur
6030. Munı barça bilgü kerek ay kadaş
Anın ötrü yörse tüşüg ay adaş
6031. Negü ol tüşüingni manga ay aç
Anı men yöreyin kör adra seçe

6025. Kim rüyasında neşe, oyun ve dans görse keder ve kaygılar başlayacağı anlamına gelir.

6026. Eğer biri rüyasında ağlar ve keder görürse, o kişi rahatlık içinde avunur, bin türlü sevinç bulur.

6027. Bir diğer rüya türü ise yorumu başkasını ilgilendirendir. Bunun sana bir faydası olmaz.

6028. Rüya, görene göre tabir edilir. Tabir yaparken akıl o kişiye uygun olanı yakıştırır.

6029. Bazı rüyalar vardır ki, onu gören sıhhate kavuşur. Aynı rüya bir başka kişiyi hasta eder.

6030. Ey kardeşim! Bunun hepsini bilmek gerekir. Ey dostum! Rüya daha sonra tabir edilir.

6031. Şimdi sen nasıl bir rüya gördün, bana iyice anlat. Ben de onu düşünüp taşınarak tabir edeyim.

**Odgurmuş Ögdülmişke Tüş
Körmişin Ayur**

6032. Yanut birdi odgurmuş açtı tilin
Ayur sözleyin men köngülke alın
6033. Şatu kördüm elig anıng bagnaşı
Yüz utru uruglug ediz hem yası
6034. Angar ağdım emdi birer bagnaça
Başınga tegi bagna sadım neçe
6035. Başında bir atçı manga suv birür
Alır men tüketü içüp öz kanur
6036. Anıngda basa kökke uçtum tengip
Özüm belgüsüz boldı örlep singip

**Ögdülmiş Odgurmuş Tüşinge Ta'bir
Kılmışın Ayur**

6037. Yanut birdi Ögdülmiş aydı bu tüş
İdi edgü tüş ol kör asğı öküş
6038. Nelük özke tengsiz yörer sen yörüg
Yörügke barır tüş ay köngli örüg
6039. Ağış barça tüşte ağırlık bolur
Ağarı tenginçe ulugluk bulur

**Odgurmuş, Ögdülmiş'e
Gördüğü Rüyası Anlatır**

6032. Odgurmuş söze başladı ve şöyle dedi: Pekâlâ, sen şimdi dikkatle dinle.
6033. Düşümde elli basamağı olan, yüksek ve enli bir merdiven gördüm. Karşıma dikilmişti.
6034. Bu basamaklara birer birer barsak yukarı çıktım. Sonuna kadar kaç basamak olduğunu saydım.
6035. Son basamakta bir atlı bana su uzattı. Ben de alıp sonuna kadar içip suya kandım.
6036. Ondan sonra havaya yükselerek göğe uçtum ve gözden kayboldum.

**Ögdülmiş Odgurmuş'ın Rüyasını
Tabir Etmesini Anlatır**

6037. Ögdülmiş yanıt verdi ve dedi ki: Bu çok iyi, çok güzel bir rüyadır.
6038. Ey nefesine hâkim olan kişi, niçin rüyamı kötüye yoruyorsun? Rüya tabirine göre çıkar.
6039. Bütün rüyalarda yükselme itibara delalet eder. İnsan yükseldiği oranda şeref bulur.

6040. Neçe agsa tüşte agar kut kıvı
Ağırlık bulur ked bulur yüz suvı
6041. Şatuka agar teg agar ol kutı
Ulugluk bile ilde yadlır atı
6042. Munukı bu sözke tanuk keldi söz
Tüşüg yörgüci tüş yörüp kodtı öz
6043. Şatu tüşte ‘izz ol agarı tengi
Birer bagna sayu ağırlık öngi
6044. Neçe agsa ança ağırlık bulur
Ajun malı kut kıv bulur öz onğı
6045. İdişlıg suvug sen alıp içtüküng
Tiriglik uzun bolga yıldız köküng
6046. Uçup kökke örlep tükkel agdukung
Tilek birge tengri negü koldukung

6040. Rüyasında insan ne kadar yükselirse, onun bahtı ve hâli de o kadar yükselir.

6041. Merdiven çıkar gibi, rüya gören kişinin de mutluluğu yükselir. Adı büyüklük ve şöhret bulur.

6042. İşte bu söz buna tanıktır. Rüya tabircisi bunu böyle tabir edip bırakmıştır.

6043. Rüyada merdiven izzettir. İnsan yükseldiği oranda ve her basamak için ayrı bir itibar görür.

6044. Ne kadar yükselirse o kadar hürmet görür. Mutluluk, talih ve dünya malından nasibini alır.

6045. Kaptaki suyu alıp içmek kendinin ve neslinin uzun hayata ulaşacağına delalet eder.

6046. Kalkıp göklere uçarak en yükseklere çıkman ise Tanrı'nın senin arzularını yerine getireceğine delalet eder.

Odgurmuş Bu Tüşke Adın Yörüg Ayur

6047. Yanut birdi odgurmuş aydı tüşüm
Yörügi bu ermez ay işim tuşum
6048. Özüng körmiş erse bu tüşni yatıp
Yörügi ol erdi kim ayding itip
6049. Sening himmeting barça dünya turur
Bu dünya tilegli bu dünya bulur
6050. Mening bu özüm kaçtı dünya kodup
Bu yirde turur men kör emgek yüdüp
6051. Tükel yörmeding tüş yörügün manga
Eşitgil bu tüş men yöreyin sanga
6052. Ediz bagnalıg men şatu kördüküm
Tiriglik turur ay kadaş yördüküm
6053. Şatunung başınga tegi yokladım
Yaşımını tükettim tiriglik yidim
6054. Başınga agıp men ol atçı kelip
Manga birdüki suvını içtim alıp

Odgurmuş'ın Bu Rüyaı Farklı Tabir Edişini Anlatır

6047. Odgurmuş yanıt verdi: Ey dostum! Rüyamın yorumu böyle değildir.
6048. Eğer uykunda bu rüyaı sen görmüş olsaydın, bunun tabiri senin güzelce söylediğın gibi olurdu.
6049. Senin gayretin hep bu dünya içindir. Bu dünyayı isteyen bu dünyayı bulur.
6050. Bense bu dünyayı bırakıp kaçtım. Zahmetlere katlanarak burada yaşıyorum.
6051. Sen benim rüyamı tam olarak yormadın. Bu rüyayı ben sana tabir edeyim, dinle.
6052. Ey kardeş! Gördüğüm basamaklı yüksek merdiveni ben hayat olarak yorumluyorum.
6053. Merdivenin başına kadar yükselmem, yaşımın tükenip hayatımın tamamlanmasıdır.
6054. Merdivenin başına kadar yükseldim. O atlının gelerek bana verdiği suyu içtim.

6055. Ol atçı turur kör atalıglarıg
Atasız kılıglı ay kılıkı arıg
6056. Ol atçı turur kör itilmişlerig
Buzuglı yoritmağlı canlıg tirig
6057. İdişlıg suvug men tükel içmişim
Tiriglikke yördüng uzatting yaşım
6058. Tiriglig bolur suv sen aymış teg ök
Yarım içse kalsa yarımı ülüg
6059. Yarım suv içip kodtum erse yarım
Yarım kalgay erdi tirigliklerim
6060. İdişlıg suvug içtim emdi tükel
Tükettim tiriglik esen edgü kal
6061. Negü tir eşitgil ukuşlug bügü
Bügüler sözün sözke ul tüp tigü
6062. İdişlıg suvug tüşte içse yarım
Tükedti tiriglik yarımı birim
6063. Kalı içse suvnu tüketü tükel
Tükedi tiriglik kazıldı kırım

6055. Ey temiz kalpli! Bu atlı,
evlatları babasız bırakandır.

6056. Düzenlenmişleri bozan,
hayattaki canlıları hareketsiz
bırakandır.

6057. Benim kaptaki suyu alıp
içmemi, sen hayata yorup ömrümü
uzattın.

6058. Su, eğer yarısı içilip yarısı
bırakılırsa, senin dediğin gibi hayata
delalet eder.

6059. Ben de suyun yarısını içip
yarısını bırakmış olsaydım ömrümün
yarısı kalmış olurdu.

6060. Ben ise kaptaki suyun
tamamını içtim. Hayatımı
tamamladım. Sen sağ ve esen kal.

6061. Akıllı ve bilgili ne der, dinle!
Hâkimlerin sözünü sözlerin temeli ve
esasları olarak kabul etmelidir.

6062. Rüyada bir kaptaki suyun
yarısı içilirse, hayatın yarısı tükendi ve
yarısı kaldı;

6063. eğer suyun tamamı sonuna
kadar içilirse, hayat sona erdi ve
mezar kazıldı demektir.

6064. Yokarı uçup bu özüm tengdüki
Yaşıl kökke örlep tengip singdüki

6065. Süzük can turur ol bu keptin çıkıp
Yana yandı kelmez yiringe agıp

6066. Bayat tüşle belgürtti emdi manga
Ölümke anungu kerek ay tonga

6067. Bu tüşününg yörügi bu yanglıg turur
Adınsıg yörer sen manga ay unur

6068. Sen edgü kılur sen mening könglümi
Ölüm utru keldi otı yok emi

6069. Baka körgil emdi ay köngli tirig
Ölüm kötki kıldı yağız yirlerig

6070. Neçe karşı ordu bezeklig saray
Ölüm buzdı barça turu kaldı hay

6064. Benim yukarı çıkıp
kaybolmam, mavi göğe çıkıp boşluğa
karışmam,

6065. temiz canın bu kalıbından
çıkarak, bir daha yerine dönmek
üzere uçmasına delalet eder.

6066. Tanrı bana şimdi bunu
rüyamda bildirdi. Ey kahraman! Artık
ölüme hazırlanmam gerek.

6067. Bu rüyanın tabiri böyle olur.
Ey kudretli! Sen bunu başka türlü tabir
ediyorsun.

6068. Sen benim gönlümü teselli
etmek istiyorsun. Fakat ölüm karşıma
geldi. Bunun çaresi yoktur.

6069. Ey gönlü diri! Şimdi dikkat
et. Ölüm kara toprakları tepciklere
çevirdi.

6070. Hey, ölüm nice konakları,
köşk ve süslü sarayları darmadağın
edip ıssız bıraktı.

6071. Neçe kür küvenür bedük beglerig
Ölüm yirke soktı baka kör tirig
6072. Neçe küç bileglig yumıtmışlarig
Ölüm tuttı saçtı yıratı arıg
6073. Tang ermez ölüm togsa yalnguk ölür
Kamug tın tokıglı ölümke turur
6074. Tangı bu turur kör ölüglü et öz
Ölümüg unıtıp kodur tilde söz
6075. Usayuk bu yalnguk bilir ölgüsin
Özindin kitermez usallık usın
6076. Ölüm hak turur kör keçiş yok adın
Negü erki halim ölümde kidin
6077. Sakınçım bu ol ay köngüldeş işim
Ölümde kidin tengri itsü işim
6078. Barın tap kılıp men keçürdüm künüm
Erej emgek ertti yarudı tünüm
6079. Elig kıska tuttum tavar tirmedim
Hava arzularka köngül birmedim

6071. Ey yaşayan insan! Dikkat et!
Ölüm nice cesur ve kendine güvenen
büyük beyleri toprağa soktu.

6072. Ölüm nice güçlü bileklerin
topladıklarını alıp hepsini saçtı,
dağıttı.

6073. Buna şaşmamalı; ölüm
doğarsa, insan ölür. Bütün nefes
alanlar ölmeye mahkûmdur.

6074. Şaşılacak şey şudur: Ölümlü
vücut ölümü unuttur ve bunun lafını
bile etmez.

6075. Bu insan gafildir. Öleceğini
bildiği hâlde gaflet uykusundan
kurtulamaz.

6076. Ölüm haktır, ondan
kurtulmak imkânı yoktur. Ölümünden
sonra acaba hâlîm nice olacak.

6077. Ey gönül arkadaşım!
Endişem budur: Tanrı ölümünden
sonraki işlerimi düzene koysun.

6078. Ne varsa onunla yetinerek
günümü geçirdim, huzur veya zahmet,
bunlar geçti; gecem de sonsuz olmadı.

6079. Elimi kısa tuttum, mal
toplamadım. Arzu ve isteklere gönül
vermedim.

6080. Bu künke sakındım özüm yüklerin
Yinitmek tiledim yazukum barın
6081. Negü tir eşitgil bilig birgüçi
Bağırsak bu öt sav erig birgüçi
6082. Usanma katıglan yüküngni yinit
Yolung kılđa yinçge özüngni könit
6083. Bu kün yatma emge işingni itin
Keçer emgeking sen köçerde unıt
6084. Yana aydı ay çın bağırsak kadaş
Barır men udu sen kelir sen adaş
6085. Sanga kaç ağız söz özüm sözleyin
Unıtma anı sen meningde kidin
6086. Tirigde bağırsak özüm bolsunı
Özümde kidin bu sözüm kalsunı

6080. Bugünümü düşünerek
üzerimdeki bütün yükleri ve günahları
hafifletmek istedim.
6081. Bilgi öğreten, nasihat ve öğüt
veren merhametli insan ne der, dinle.
6082. Gafil olma, gayret et, yükünü
hafifler. Yolun kıldan incedir, doğru
yürü.
6083. Bugün yatma, zahmet çek ve
işini düzenle. Bu geçici zahmetlerini
sen göçerken unut.
6084. Yine dedi ki: Ey gerçekten
bana bağlı kardeşim! Ben gidiyorum,
arkamdan sen de geleceksin.
6085. Sana birkaç söz söyleyeyim.
Sen bunları benden sonra da unutma.
6086. Henüz hayattayken, sana bir
iyiliğim dokunsun. Ben gittikten sonra
bu söz de benden kalsın.

KAYNAKÇA

- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, “Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig”, *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 31-44.
- APAYDIN, Halil, “Rüya ve Fonksiyonu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 1997, s. 263-282.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, 2. b., TTK Yayınları, Ankara, 1986.
- ARKONAÇ, Sibel, *Psikoloji*, Alfa Basım-Yayım-Dağıtım, İstanbul, 1993.
- BAYAT, Fuzuli, *Türk Mitoloji Sistemi*, II, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- BUDAK, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. b., Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993.
- ÇAĞATAY, Saadet, “Kutadgu Bilig’de Odgurmuş’ın Kişiliği”, *TDAY-Belleten*, 1967, s. 39-49.
- ÇETİN, Özer, “Kültürel Din ve Psikoloji Açısından Geçiş Dönemi Rüyalari: Kutadgu Bilig Örneği”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/3, 2013, s. 335-357.
- DİLAÇAR, A., *908. Yıl Dönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, 4. b., TDK Yayınları, Ankara, 2003.
- Edib Ahmed b. Yükneki, *Atabetü'l-Hakâyık*, 3. b., (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara, 2006.
- ENÇ, Mithat, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Karatepe Yayınları, Ankara, 1990.
- ERASLAN, Kemal, “Toplum Bilimci Olarak Yusuf Has Hacib”, *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 199-200.
- EREN, Metin, “Sembolik Dilin Bir Örneği Olarak Rüyalari: Türk Kültüründe Ölüm Yorumlanan Rüyalari”, *Turkish Studies*, Vol. 5/4, 2010, s. 1074-1099.
- ERKUŞ, Adnan, *Psikolojik Terimler Sözlüğü*, Doruk Yayınları, Ankara, 1994.
- FOULQUË, Paul, *Pedagoji Sözlüğü*, (Çev. Cenap Karakaya), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Rüyalari Üzerine”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1982.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, “Düş”, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, “Uyku”, *Ruhbilim Sözlüğü*, 3. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- İslami, *Mesnevi (Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin)*, (Haz. Hasan Yüksel-İbrahim Delice-İsmail Hakkı Aksoyak), Dilek Matbaacılık, Sivas, 1996.
- Kaşgarlı Mahmûd, *Divanü Lugatî't-Türk Tercümesi*, 4. b., III, (Çev. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1999.

- KAYNAK, Hakan, *Uyku-Uykusuzluk mu?*, 3. b., Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- KÖKTEKİN, Kâzım, *Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası (İnceleme-Metin-Dizin)*, I, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1994.
- KULZHANOVA, Bahtigül Rayhankızı, “Kutadgu Bilig’in Esas Aldığı Kynaklar”, *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2011.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, (Haz. Hayrettin Karaman-Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez-Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş), 3. b., Diyânet Vakfı Neşriyat, Ankara, 2006.
- Kutsal Kitap (Tevrat, İncil, Zebur)*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2009.
- Mesûd b. Ahmed, *Süheyl ü Nev-bahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Haz. Cem Dilçin), AKM Yayınları, Ankara, 1991.
- MOSS, Robert, *Rüyalar Tesadüfler Hayaller*, (Çev. Özcan Bayrak), Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- SARIKAYA, Erdem, *Eski Türk Edebiyatında Rüya (Başlangıçtan XV. Asra Kadar)*, C. I-II, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.
- Şeyyâd Hamza, *Yusuf u Zeliha (Destân-ı Yûsuf) Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, (Haz. Osman Yıldız), Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.
- TEBER, Serol, *Davranışlarımızın Kökeni*, 13. b., Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- TEKİN, Mehmet, *Roman Sanatı I (Romanın Unsurları)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2002.
- TURAN, Fikret, “Kutadgu Bilig’de Sunulan Dünya Görüşünün Kaynakları”, *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 553-563.
- TÜRKKAN, Kadriye, “Türk Dünyası Masallarında Su Kültü”, *Milli Folklor*, XXIV, 93, 2012, s. 135-148.
- YAVUZ, Kemal, “Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXVII, 2009, s. 137-180.
- YAVUZ, Salih Sabri, “Mirac”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, Diyânet Vakfı Neşriyat, İstanbul 2005
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 2. b., (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008.
- ZAVOTÇU, Gencay, *Türk Edebiyatında Hâb-nâme ve Ömer Fu'âdi'nin Hâbiyye Risâlesi*, Hazret-i Pîr Şeyh Şa'bân-ı Velî Vakfı Yayınları, Kocaeli, 2007.
- ZİYALAR, Adnan, *Psikiyatri Semiyoloji ve Medikal Psikoloji*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1981.